

Альона МЕЛЬНИК

ЕВОЛЮЦІЯ ВЧЕНЬ СУТНОСТІ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

У статті розглянуто погляди відомих вчених щодо тлумачення сутності поняття світова економічна криза. Наукові погляди систематизовано відповідно до наукових течій. Визначено залежність прояву світових економічних криз від етапів економічного циклу розвитку світової економіки.

Актуальність дослідження. Світова економічна криза 2008–2010 рр. актуалізувала дослідження сутності такого економічного явища, як криза. Сучасна світова економіка не може існувати без економічних криз, оскільки вони є складовими економічних циклів розвитку. Тому необхідно проводити глибокі дослідження їхніх передумов, особливостей прояву, форм, механізмів поширення і наслідків для з'ясування сутності цього економічного явища у світовій економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сутності світових економічних криз завжди викликало певний науковий інтерес як у зарубіжних, так і у вітчизняних науковців, оскільки їхнє протікання викликає зміни не лише на внутрішніх, але й на міжнародних ринках. Сутність світових економічних криз досліджували такі зарубіжні вчені, як: Л. Каватарі, А. Веласко, Н. Маріон, Р. Флуд, П. Кругман, А. Песенті, В. Бітера, Ж. Корсеті, О. Жан, А. Сазерленда, П. Ізарда. В їхніх дослідженнях відображені підходи щодо визначення сутності світових економічних криз за причинами, що їх зумовлювали.

Російські науковці такі, як А. Анікін, Л. Абалкін, А. Ілларіонов, В. Попов вивчали сутність світових економічних криз у історичному аспекті, проводили порівняння світового і російського досвіду боротьби з ними.

Вітчизняні вчені В. Будкін, В. Геєць, Ю. Пахомов, А. Філіпенко, М. Чумаченко, А. Гальчинський та інші досліджують сутність світових економічних криз за цивілізаційним розвитком світу та відзначали не лише негативні, але й позитивні наслідки світових криз, для окремих економічних систем світу. У сучасній літературі ще не встановилося загально визнаного уявлення про кризи у розвитку соціально-економічної системи.

Мета дослідження. Проаналізувати наукові погляди щодо тлумачення сутності світової економічної кризи.

Основний матеріал дослідження. Теорія економічних криз почала розвиватись у другій половині XIX ст., основні наукові течії зведені до табл. 1. З'ясовуючи причини економічних криз, науковці сформулювали два основних підходи – це поверхневий, чи біологічний і науковий, чи соціально-економічний. Оскільки криза визначалась як складова економічного циклу розвитку, більшість вчених причини виникнення криз ототожнювали з причинами циклічних коливань в економіці.

Таблиця 1

Еволюція наукових підходів щодо трактування
сутності поняття “світова економічна криза”

Представники та їхні теорії	Сутнісне розуміння кризи	Причини кризи
Поверхневий (біологічний) – прояв криз пов’язувався з біологічними процесами на землі		
В. С. Джевонс – теорія “Сонячних плям – погоди – врожаю”	Розглядав кризи як великі нерегулярні коливання у розвитку економіки	Колівання врожаїв, пропозиції і попиту, періодів надлишкового інвестування або спекуляції, війн і політичних чвар або інших випадкових подій
Науковий (соціально-економічний) – етап розвитку суспільства, ринків, економічних систем		
Д. Рікардо	Розглядав кризи як необов’язковий елемент економічного циклу, явище, яке може виникати на окремих ринках	Несправедливий розподіл багатства
Ж. Б. Сей	Розглядав кризу як локальне явище (регіон, ринок, країна)	Перевиробництво чи недостатнє виробництво
С. Сімонді	Вважав, що криза природна і немінуча форма руху господарства або форма переходу тимчасового стану рівноваги до іншого	Розриви між виробництвом і споживанням, суспільні суперечності, недостатнє споживання
К. Маркс	Криза – це вибух протиріч і способів їхнього подолання	Нездоланні суспільні суперечності, приватна власність
В. Перло	Криза – це сильні ліки, які на деякий час скасовують суперечності економіки	Суперечності в розвитку економіки
Дж. Гобсон, Е. Прайзер, Дж. Робінзон – теорія недоспоживання	Криза – викривлення економічних відносин у наслідок збільшення заощаджень	Нерівний розподіл доходів, надмірне заощадження, недоспоживання населення
К. Жугляр	Криза є циклічним явищем, пов’язане переважно з грошовим обігом, банківським кредитом і державними фінансами	Банківська діяльність
У. Мітчела	Криза не є складовою економічного циклу, а ототожнюється з економічним бумом і панікою для визначення інтенсивності відповідної фази	Розбіжності інтересів суспільства і бізнесу

Представники та їхні теорії	Сутнісне розуміння кризи	Причини кризи
А. Маршалл	Криза – циклічне явище, що зароджується у сфері грошового обігу	Не контрольоване кредитування, проблема довіри між кредитором і позичальником
М. Туган-Барановский	Криза є не обов'язковою фазою циклу, у деяких випадках фаза промислового підйому може перейти поступово у фазу промислового застою, без кризи.	Помилковий розподіл національного виробництва, обмеженість продуктивних сил і непропорційний розвиток галузей, диспропорції між рухом заощаджень та інвестицій у виробничих галузях
М. Кондратьєв – теорія економічних циклів розвитку	Криза – невід'ємна складова економічного циклу	Якісні зрушення, спричинені науково-технічною революцією, розвитком кібернетики, електроніки та впровадженням стратегічного планування економіки
О. Богданов (Малиновский) – теорія криз	Розглядав кризу як зміну організаційних форм системи, перехід її у новий стан з набуттям нових властивостей чи руйнації	Порушення рівноваги
Н. Хоутрі, І. Фішер, М. Фрідман – монетарна теорія	Криза як складова економічного циклу	Розширення та згорання банківського кредитування, коливання попиту і пропозиції грошей на ринку
Й. Шумпетер, Е. Хансен, П. Семюелсон – інноваційна теорія	Криза як складова економічного циклу, є творчим руйнуванням заради розвитку	Науково-технічна революція, нововведення, відкриття та їхній переривчастий характер
Ф. Хайєк, Л. Мізес – теорії перенагромадження	Криза складова економічного циклу	Надмірне інвестування
Дж. Кітчін	Криза складова економічного циклу	Коливанням товарно-матеріальних запасів і світові коливання запасів золота
Дж. Кейнс, А. Пігу – психологічні теорії	Криза складова економічного циклу, своєрідна форма забезпечення поступального розвитку економіки в умовах ринкових відносин. Криза – це несподівана різка зміна тенденції до підвищення тенденціями до зниження	Психологічні чинники, настрої (песимістичні чи оптимістичні), які формують економічну поведінку суб'єктів ринку. Психологічний закон споживання, відповідно до якого люди зі зростанням доходів збільшують споживання, але ще в більшій пропорції зростає та частка прибутку, що вони зберігають
С. Кузнец	Визначив 20-ти річний період коливання швидкого і повільного технічного розвитку, населення (імігрантів) і національного доходу	Демографічні коливання, старіння основних фондів (будинків, споруд)

Поверхневий підхід охоплює наукові дослідження, в яких вчені обґрунтовували прояв економічних криз із біологічними процесами на землі. Прибічником такого підходу був В. С. Джевонс, у своїх працях він ототожнював економічні закони із законами природи, намагався довести взаємозв'язок між періодичністю кризових явищ і астрономічних, сформувавши теорію "сонячних плям – погоди – врожаю" [1].

У. С. Джевонс відзначав, що "великі нерегулярні коливання" виникають як результат "недостатніх або надлишкових врожаїв, раптових змін пропозиції або попиту на який-небудь з головних предметів торгівлі, періодів надлишкового інвестування або спекуляції, війн і політичних чвар або інших випадкових подій, які ми не в змозі заздалегідь передбачати і враховувати". Крім того, він вважав, що, перш за все, вплив на циклічний розвиток економіки мають реальні чинники, але необхідно враховувати і психологічні мотиви: зміна настрою, розчарування, оптимізм або паніку. На його думку, тривалість циклу становить 10,466 років і повністю збігається з періодом сонячної активності. Цей підхід не набув значного поширення, оскільки більшість вчених вважали, що причинами економічних криз є проблеми різного характеру, які виникають у суспільстві, а отже, спричинені соціально-економічними змінами.

Варто зазначити, що поверхневий підхід виявлення сутності і причин кризи підходить для рабовласницького, феодального періоду розвитку цивілізації, коли залежність людини від природи була більш помітною. На сьогодні, людина освоїла велику кількість засобів виробництва і відтворення, у результаті чого залежність результатів її праці від природи стала опосередкованою. Тому до умов глобалізації світової економіки ці ідеї не можуть бути застосовані.

У вчення Д. Рікардо зазначається, що причиною циклічності економічного розвитку та виникнення криз є несправедливий розподіл багатства, проте Д. Рікардо вважав, що кризи не є обов'язковою складовою економічного циклу, а криза перевиробництва можлива лише на окремих товарних ринках [2].

Свій погляд щодо сутності економічних криз виклав французький вчений Ж.-Б. Сей, який вважав, що економічні кризи можуть виникати в окремих регіонах, на окремих товарних ринках, але в економіці загалом вони неможливі [3].

Швейцарський економіст С. Сімонді підтримував погляди Д. Рікардо і Ж.-Б. Сейя щодо неможливості криз перевиробництва, пояснюючи це наявністю дрібних товаровиробників, які на ринку є одночасно і виробниками і споживачами. На макрорівні великих економічних систем кризи виникають найчастіше через розриви між виробництвом і споживанням товарів. С. Сімонді вважав, що "Криза – це природна і неминуча форма руху господарств або форма переходу від одного тимчасового стану рівноваги до іншого". Він вперше почав розглядати кризу недо-споживання населення і вважав, що в основі причин виникнення криз лежать суспільні суперечності між виробництвом і споживанням, заклав основи теорії недо-споживання [4].

Аналізуючи погляди Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей і С. Сімонді щодо сутності кризи і причин її виникнення, видно, що у їхній час можливості вивчення були обмежені відсутністю інформації та низьким рівнем розвитку промисловості і фінансового ринку. Вони могли спостерігати лише локальні кризи, які не поширювались на інші сфери господарювання у зв'язку з відсутністю тісних економічних взаємовідносин між суб'єктами ринку і окремими країнами. Їхні вчення заклали фундамент дослідження кризи як економічного явища, а заслуга полягає у виокремленні кризових явищ у системі економічних відносин.

Більш ґрунтовно суспільні суперечності як передумови економічних криз у своїх працях розглядав К. Маркс. Він вважав, що найглибша суперечність існує між суспільною формою виробництва і приватною формою привласнення його результа-

тів, тому в умовах капіталізму кризи є обов'язковим явищем економіки. Він вивчав причини криз і обґрунтував їхній закономірний характер. Науковець визначив кризу як вибух протиріч капіталістичного виробництва і спосіб їхнього вирішення. Крім того, К. Маркс виокремив чотири фази економічного циклу – кризу, депресію, поживлення і підйом. Він розкрив причини економічних криз і обґрунтував їхню неминучість в умовах стихії й анархії виробництва [5].

Вчення К. Маркса продовжив американський науковець Віктор Перло, який вважав, що криза – це сильні ліки, які на деякий час скасовують суперечності економіки, відбувається скорочення ділової активності, криза формує нову рівновагу, завдяки якій активність знову може набирати силу.

У К. Маркса, порівняно з попередниками, можливостей дослідження процесів протікання криз було значно більше, оскільки він працював у час розквіту мануфактурного виробництва і зародженням капіталізму. У цей час загострились соціальні проблеми, сформувались суспільні класи, населення було розшароване за рівнем доходів. Відсутність державних механізмів регулювання господарської діяльності призводило до виникнення монополій та їхніх зловживань на ринках матеріальних, сировинних і трудових ресурсів. Внаслідок цього, загострювались суперечності суспільного характеру. Саме ці процеси зародження капіталізму з притаманними суперечностями у своїх працях описав К. Маркс. На сьогодні ринкова економіка є результатом розвитку капіталістичної форми господарювання і доводить несправедливість критики К. Маркса

Представники неокласичної і ліберальної шкіл висували різні версії про природу і причини економічних криз. Дж. Гобсон, Е. Прайзер вважали, що причиною криз є надмірне заощадження доходів, яке спричиняє недоспоживання населення і викликає надвиробництво. Якщо заощадження не перетворюються на інвестиції, то їхнє збільшення зумовить скорочення обсягів споживання. Прихильники цієї теорії переконані, що спокій на ринку споживчих товарів є запорукою безкризового розвитку. Наступницею теорії недоспоживання була Дж. Робінзон, яка вважала, що ліками від кризи є стимулювання споживання, відповідно – недоспоживання є наслідком, а не причиною кризи.

Французький вчений-економіст К. Жугляр розглядав кризу, як важливу складову економічного циклу, яка є сприятливою передумовою, що призводить до загального зниження цін і ліквідації підприємств, створених для задоволення штучно розширеного попиту. На думку К. Жугляра, криза – це явище, пов'язане переважно із грошовим обігом, банківським кредитом і державними фінансами. К. Жугляр вважав, що в основі циклічності лежить банківська діяльність, яка і провокує кризи з інтервалом 10 років [4].

Досліджуючи праці вищезазначених науковців, варто зазначити, що у їхніх працях переважно відображені причини криз, характерні їхньому часу та етапу розвитку ринкових відносин світової та національних економік.

Механізм розгортання економічних криз та їхнє подолання досліджував відомий американський учений У. Мітчел. У своїх працях дослідник аналізував причини кризових коливань, враховуючи при цьому не лише економічні, але й психологічні чинники їхнього виникнення і розвитку.

В основі теорії циклів У. Мітчела закладена економічна суперечність відтворення, яка виникала із розбіжностей інтересів суспільства і бізнесу. Крім того, причини циклів він пов'язував з розладом грошового обігу. Науковець виокремив чотири фази економічного циклу: депресія, поживлення, розквіт, рецесія. Він вважав, що фаза "криза" в економічному циклі відсутня і може лише ототожнюватись з економічним бумом і панікою для визначення інтенсивності відповідної фази.

У своїх працях М. Туган-Барановський писав: “послідовні підйоми і падіння економічних хвиль відбуваються з такою правильністю, яка нагадує явища не соціального, а біологічного характеру, навіть не органічного порядку”, але він відхиляв будь-які спроби обґрунтувати причини криз біологічними процесами природи [4].

М. Туган-Барановський виокремлював три групи теорій криз. До першої групи належать вчення, в яких обґрунтовувалось, що саме сфера суспільного виробництва породжує кризові явища; у другій групі вчень обґрунтовано, що кризи виникають у сфері суспільного обміну; у третій групі вчень передбачено пошук причин криз у сфері суспільного розподілу. Саме до третьої групи теорій схилився М. Туган-Барановський. Він вважав, що економічний цикл складається з трьох фаз: промислового підйому, кризи, промислового застою. Крім того, автор зазначав, що фаза кризи є необов'язковою, у деяких випадках фаза промислового підйому може перейти поступово у фазу промислового застою, без кризи, тоді економічний цикл буде складатись із двох фаз. Причини криз науковець пов'язував з помилковим розподілом національного виробництва, обмеженістю продуктивних сил і непропорційним розвитком галузей. Основною причиною циклічних коливань, на його думку, є диспропорції між рухом заощаджень та інвестицій у виробничих галузях. Цей учений заклав підвалини сучасної інвестиційної теорії циклів.

Не можна погодитись з М. Туган-Барановським щодо необов'язковості прояву криз у економічному процесі, на наш погляд, криза є обов'язковим і невід'ємним елементом економічного циклу і лише латентний її перебіг міг ввести в оману дослідника. Відсутність інформаційної бази щодо перебігу криз обмежили наукові висновки видатного вченого.

У 20-х роках ХХ ст. економіст-аграрник професор М. Кондратьєв (1892–1938 рр.) розробив теорію економічних циклів (нині вона відома як теорія довгих хвиль) [6]. Перша хвиля належить до пожвавлення й піднесення промисловості та сільського господарства, друга – до їхнього спаду. Малі цикли економічного розвитку вписуються у великі цикли. При цьому характер малого циклу залежить від того, на яку хвилю великого циклу він припадає: якщо на висхідну, то ефект економічного підйому посилюється, а кризові явища зменшуються; якщо на пониження, то криза й депресія посилюються, а виробництво знижується.

Таким чином, М. Кондратьєв виокремив 2,5 великих циклів за 140 років (із 80-х років ХVIII ст. до 20-х років ХХ ст.), перший цикл тривав протягом 1798–1849 рр., другий цикл – у період 1849–1896 рр., третій цикл почався у 1896 р. На думку М. Кондратьєва, довгі хвилі, що підвищуються, були пов'язані з корінними якісними змінами в розвитку продуктивних сил і виробничих відносин.

До початку великої хвилі, що підвищується, відповідно до теорії М. Кондратьєва, варто віднести якісні зрушення, спричинені науково-технічною революцією, розвитком кібернетики, електроніки та впровадженням стратегічного планування економіки.

За допомогою теорії М. Кондратьєва можна передбачати періодичність спадів і підйомів виробництва. Цінність цієї теорії полягає в тому, що вона є методологією прогнозування циклічності й характеру розвитку економіки. Послідовники його вчень виокремили кінець третього циклу у 1938 р. (російський економіст С. Меньшиков [7]) і визначили часові межі четвертого циклу з 1952 по 1990 рр. і початок п'ятого інноваційно-інвестиційного циклу з 90-х років ХХ ст. (український вчений-економіст С. Мочерний [8, с. 471]).

На нашу думку, довжина хвиль М. Кондратьєва, визначається залежно від об'єкту криз. Довгі хвилі економічного циклу накладаються на розвиток цивілізацій. Середні хвилі накладаються на економіки окремих країн, на сьогодні – групи інтег-

рованих країн у світовій економіці. Малі цикли ілюструють розвиток суб'єктів господарювання, ТНК, підприємств, установ, організацій тощо.

Російський вчений О. Богданов (Малиновский) розкрив зміст загального поняття кризи: "криза – це завершення чи перелом у ході процесу, який характеризується боротьбою, причому: до кризи відбувається боротьба і стан є невизначеним, мінливим; у момент кризи закінчується невизначеність, визначається перемога однієї сторони над іншою чи відбувається примирення сторін, і це формує нові умови протікання процесу" [9]. О. Богданов у визначає кризу як зміну організаційних форм системи, перехід її у новий стан з набуттям нових властивостей чи руйнації. Він виокремив два типи криз у динаміці системи: "кризи С – конюгційні, з'єднуючі – формування нових зв'язків"; "кризи Д – розділяючі – розрив зв'язків, формування нових обмежень, яких раніше не існувало". На його думку, кожна криза представляє ланцюг елементарних криз того чи іншого типу. Розуміння кризи як порушення рівноваги – з послідувачим набуттям нової рівноваги дає можливість її діагностувати і передбачити наслідки. За характером протікання О. Богданов розрізняв вибухові і замираючі кризи. Вибухові кризи розвивались стрімко і всепоглинаюче до повної руйнації. Замираючі розвиваються поступово, призводять до затухання амплітуди коливань при набутті системою нових якостей. Також О. Богданов досліджував внутрішню структуру кризи, етапи її розвитку. При розриві двох систем утворюється одна, яка набуває інших якостей і зв'язків із зовнішнім середовищем, ця тенденція поширюється на безпосереднє і згодом на опосередковане середовище функціонування формуючи нову рівновагу. Швидкість досягнення нової рівноваги визначається: рівнем практичності системи, глибиною змін.

О. Богданов у своїх дослідженнях заклав теоретичне підґрунтя вивчення сутності криз, більшість його висновків зберігають свою актуальність і сьогодні.

На початку двадцятого століття набула поширеності кредитно-грошова концепція виникнення криз, відповідно до якої причиною криз є нерівновага попиту і пропозиції на грошовому ринку. Засновниками цієї концепції стали американський економіст І.Фішер і англійський вчений Р. Хоутрі.

Р. Хоутрі у своїх працях аргументує, що монетарна теорія, пояснює цикли розширення (експансією) і згорання банківського кредиту. Збільшення пропозиції грошей і швидкості їхнього обороту стимулює сукупний попит, а він, відповідно, зумовлює розвиток обсягів національного виробництва, обсягів реалізації та зростання цін, і навпаки, згорання кредиту (пропозиції грошей) спричиняє протилежну тенденцію – зменшення обсягів виробництва тощо. Послідовником цієї концепції став американський вчений М. Фрідман, який визначав нестабільність грошової пропозиції причиною циклічних коливань. Вчений проаналізував монетарну політику США за сто років і намагався пояснити причини кризи 1929–1933 рр. Він вважав, що ця криза була спровокована невідповідністю кількості грошей (скорочення маси грошей) в обігу реальним потребам. Продовженням розвитку монетарної концепції є праці вчених, що досліджували особливості виникнення і протікання фінансових криз. Так сучасними вченими-економістами були сформовані моделі фінансових криз, такі як: "центр-периферія"; спекулятивних нападів першого, другого і третього покоління; інфікування та інші.

Підвищує актуальність монетарної концепції високий рівень розвитку фінансового ринку та збільшення обсягу операцій на ньому. В умовах динамічної фінансової глобалізації більшість науковців вважають причиною криз, нерівновагу грошового ринку, і, як наслідок, невідповідність розвитку фінансового і реального сектору економіки.

Основні представники інституціоналізму Й. Шумпетер, Е. Хансен, П. Семюелсон внесли свій вклад у визначення сутності понять економічні цикли і економічна кри-

за. Результатом їхніх досліджень стала – інноваційна теорія, яка пояснює економічні цикли використанням у виробництві важливих нововведень щодо товарів, способів виробництва, ринків збуту, сировини, нових організаційних форм виробництва. Розмежувавши змістовність понять „зростання” і „розвиток”. Автори зазначають, що передумовою розвитку є впровадження інновацій, чогось нового, раніше невідомого. Причинами криз є вичерпаність старих складових систем та необхідність їхньої заміни кардинально новими елементами.

Не можна погодитись з тим, що інноваційні впровадження є причинами криз. На нашу думку, залежність інноваційних впроваджень і прояву криз можна розглядати у двох аспектах: перший – інновації є опосередкованими передумовами кризи в умовах, коли суспільство не готове сприймати якісні перебудови економічної системи, що виникли як їхній наслідок; другий – інновації як засіб подолання кризи після довготривалого застою, який призводить до перебудови економічної системи. Процес впровадження інновацій охоплює перехідний період економічної системи від старого до нового порядку.

Представники неолібералізму Ф. Хайєк, Л. Мізес – теорії перенагроювання, вважають причиною криз є надмірне інвестування, яке у подальшому погіршує кризовий стан ринку. Л. Мізес, вважав, що економічна криза одночасно є і кризою системи державних фінансів, яка не може бути розв’язана без повного перегляду складу державних операцій. Запорукою ефективного функціонування ринкової економіки, на думку авторів, є спільні правила господарювання – єдині і обов’язкові для всіх без виключення. Теорія перенагроювання є послідовним розвитком монетарної концепції, яка набула актуальності при розвитку фінансового ринку, виникненні нових фінансових інструментів та можливості їхнього спекулятивного застоювання без обмеження обсягів і національних кордонів.

Дж. Кітчін розглядаючи причини криз пояснював їхню тривалість (близько 40 місяців) коливанням товарно-матеріальних запасів і світовими коливаннями запасів золота. На думку автора, збільшення обсягів реальних інвестицій в основний капітал викликає надлишок товарних запасів над потребами. Внаслідок цього попит на інвестиції зменшується і викликає уповільнення темпів росту виробництва. Економічний цикл охоплює період відновлення рівноваги на споживчому та інвестиційному ринках. Не можна погодитись з висновками Дж. Кітчїна щодо визначення тривалості економічного циклу, оскільки рівновага є відносною і нестійкою характеристикою стану ринку і її відсутність не обов’язково призводить до кризи.

Вагомий внесок у розвиток теорії циклів у 30–40-х роках ХХ ст. вніс англійський економіст Дж. Кейнс [10]. Він розглядав економічний цикл як результат взаємодії національного доходу, фондів споживання і нагроювання капіталу, динаміки сукупного попиту, банківського відсотка, дії психологічного закону нагроювання. На його думку, вирішальну роль у формуванні й періодичності циклів відіграє гранична ефективність капіталу, тобто межа найбільших витрат і найменших прибутків його функціонування. Крім того, науковець вважав, що причиною циклічності є психологічний закон споживання, відповідно до якого люди зі зростанням доходів збільшують споживання, але ще в більшій пропорції зростає та частка прибутку, що вони зберігають. У формуванні економічного циклу беруть участь, за Дж. Кейнсом, і такі чинники: сукупне споживання, гранична ефективність капіталу, психологічний закон споживання, пов’язаний із заощадженням і нагроюванням. Вчений підкреслює, що тривалість економічного циклу залежить від тривалості служби таких елементів основних фондів, як устаткування, машини, терміну витрат надлишкових запасів товарів і послуг, вироблених понад попит, термін реалізації цих запасів повинен становити не більше як 3–5 років. У своїх працях дослідник визначає, що: „циклічний рух – це розвиток економічної системи, в бік підйому, при якому сили,

що його викликають, накопичуються й посилюють одна одну, а з часом поступово послаблюються, до моменту їхнього заміщення силами, що діють у протилежному напрямку". Дж. Кейнс зазначає, що характерною рисою економічного циклу є криза як несподівана різка зміна тенденції до підвищення тенденціями до зниження, тоді як при зворотному процесі кризового явища не виникає.

На підставі своєї теорії Дж. Кейнс розробив практичні рекомендації щодо застосування економічних методів обмеження наслідків спадів виробництва шляхом державного регулювання економіки через інвестиції, кредити, податки, фіксовані ціни й інші економічні важелі.

Після Дж. Кейнса західна економічна думка не тільки визнала циклічність суспільного відтворення і поглибила дослідження форм, структур і причин циклів, але й посилено і небезуспішно шукає шляхів і методів нейтралізації негативних наслідків впливу циклічності на соціально-економічний розвиток суспільства. Відбулося зближення позицій у поглядах прихильників різних підходів до циклічності. Підтвердженням цього є результат формування єдиної класичної структури економічного циклу розвитку. Класичний цикл суспільного відтворення складається з чотирьох фаз: криза (спад), депресія (стагнація), поживавлення, підйом (бум). Оскільки кризи є невід'ємними складовими економічного циклу, то строки їхнього настання визначаються за допомогою періодичності економічних циклів.

За тривалістю економічні цикли поділяють на:

- короткі (малі), цикли Кітчина пов'язані з відновленням рівноваги на споживчому ринку, їхні коливання ділової активності тривають 2–3 роки;
- середні цикли Жугляра пов'язані зі зміною попиту на засоби виробництва. Матеріальною основою періодичності середніх циклів є необхідність оновлення основного капіталу, їхні коливання ділової активності тривають 8–10 років, причини цієї циклічності виходять зі сфери кредитного обігу;
- відтворювальні цикли (будівельні, інфраструктурні) Кузнеца тривалістю 15–20 років, які виникають у зв'язку з періодичною зміною основних фондів і житла, коливанням цін на нерухомість, рухом імігрантів, оновленням інфраструктури;
- довгі хвилі Кондратьєва – цикли передбачають структурні реформування економіки, якісні зміни у всій економічній системі, їхнє коливання ділової активності триває 48–55 років. Матеріальною основою великого циклу є зміна базових технологій і покоління машин, оновлення об'єктів інфраструктури.

Під час останньої світової фінансової кризи підвищилась увага вітчизняних науковців до цієї проблеми. Більшість вітчизняних науковців розглядають кризу як невід'ємну складову економічного циклу. Кризу у вітчизняній науковій літературі у загальному тлумаченні визначають, як небезпечний стан, злам і передумову подальшого розвитку економічної системи. Криза як економічне поняття – це глибокий розлад економічної системи, спосіб тимчасового вирішення суперечностей.

О. І. Барановський розглядає сутність і види фінансових криз. Криза – це неминучий супутник, фаза життєвого циклу будь-якої системи, у тому числі фінансової (банківської). З одного боку, вона є найважливішим інструментом саморегулювання, оскільки оголює межу розвитку, а з другого – дає імпульс розвитку, стимулюючи перехід до нового стану рівноваги. Автором виокремлено три підходи щодо визначення сутності кризи: криза, як значна проблема чи ситуація з високою ймовірністю негативних наслідків; криза як природний процес у життєдіяльності системи; криза як порушення рівноваги соціально-економічної системи. Найбільшу увагу у своїх працях О. І. Барановський приділяє фінансовій кризі та її різновидам банківській, валютній, платіжній, інфляційній, борговій. Автор вводить такі поняття, як

“кризове вікно”, “трансфер кризи”, “ланцюговий трансфер кризи”, “недосконалі цикли”. Варто зазначити, що автором не визначено взаємозв'язку і взаємозалежності, послідовності прояву різновидів криз та параметрів їхнього виявлення.

А. С. Гальчинський у своїх працях аналізує світові кризи у контексті сучасних глобальних цивілізаційних трансформацій, виокремлює систему чинників кризи, визначає інформативну функцію кризи та її конструктивну роль в інноваційному оновленні суспільних процесів.

В. М. Геєць розглядає проблеми економічного зростання у контексті світових економічних криз. Автор визначає наслідки протікання світових криз для України в різних сферах економіки та визначає можливі напрямки антикризової політики та політики стабілізації економічної системи в Україні. Про кризу 2008 р. В. М. Геєць висловився так: “Сьогоднішня криза вкладається у кризу довготривалого циклу, який закінчується десь у 2010 році. А наступний може сформуватись, виходячи з циклічності економіки через 10 років”. Ця фраза підкреслює, що вчений відносить кризу до складу економічного циклу.

З. О. Луцишин у своїх працях досліджувала особливості функціонування світової фінансової системи в умовах глобалізації. Вона зазначає, що світові фінансові кризи є обов'язковою властивістю світової фінансової системи. Автор провела значний аналіз особливостей протікання фінансових криз у Південно-Східній Азії, на основі якого, відзначає велику роль іноземного капіталу у причинах виникнення та поширення кризових явищ. Економіст виокремлює різні прояви фінансової кризи такі, як валютні, грошові, боргові, при цьому ототожнює їхню сутність і не зазначає відмінностей у їхньому протіканні і характері впливу на національні і світову економіки.

В. І. Мазуренко досліджує сутність, види та особливості протікання світових фінансових криз, автором визначенні спільні риси фінансових криз, виокремленні стадії розвитку світових фінансових криз. Автор спрямував свої зусилля на розробку механізму протидії фінансових кризам з метою забезпечення національної економічної безпеки.

Ю. М. Пахомов у своїх наукових працях обґрунтовує неминучість виникнення кризових явищ у світовій економіці та визначає їх основною передумовою кризу розвитку сучасної цивілізації, яка вступила у фазу переродження і трансформацій. Важливу роль у поширенні кризових явищ вчений відводить фінансовій глобалізації, визначаючи її цивілізаційні аспекти: використання єдиних фінансових інструментів, як засобу уніфікації економічного розвитку; формування фінансових центрів; можливість масштабного впливу на фінансові системи окремих країн, як форми цивілізаційної протидії.

А. С. Філіпенко у своїх дослідженнях приділяє значну увагу причинам світових криз і найбільш значущими, на його погляд, є саме внутрішні причини, тобто недосконалий економічний розвиток і політична зрілість в окремих країнах.

А. А. Чухно у своїх працях зазначає, що кризи є складним суспільно-економічним явищем, в якому поєднуються матеріально-технологічна і соціально-економічна сторони. Вихід із кризи пов'язаний не лише з оновленням основного капіталу і переходом до нового технологічного укладу, але й з розвитком та вдосконаленням виробничих відносин. Автор виокремив стадіальну кризу і відповідний цикл, ознакою якої є становлення нової технологічної основи виробництва. “У сучасній кризі поєднуються не тільки малий і великий цикли, але й стадійний цикл, пов'язаний з переходом економіки від індустріальної до інформаційної”.

Розглянуті теорії економічних циклів розкривають періодичність і структуру економічних циклів, а отже, і сутність кризових явищ. Історичний аспект прояву криз демонструє нам важливість цього явища в економіці, вказує на зрізи економічного

розвитку світової економіки. Більшість дослідників розглядають кризу як властивість чи етап розвитку економічної системи, на наш погляд, таке трактування є неповним.

Висновки. На нашу думку, кризу необхідно розглядати як окрему економічну систему, що входить до складу більшої системи-світової економіки і проявляє свої властивості у певних умовах функціонування з метою її оновлення.

Література

1. Jevons W. S. *Investigations in Currency and Finance*. L., 1884.
2. Рикардо Д. *Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное* : пер. с англ. / Д. Рикардо; предисл. П. Н. Клюкина. – Москва : Эксмо. – 2007. – 960 с. – (Антология экономической мысли).
3. Сэй Ж.-Б. *Трактат по политической экономии* / Жан-Батист Сэй. *Экономические софизмы; Экономические гармонии* / Фредерик Бастия; [сост., вступ. ст. и коммент. М. К. Бункиной и А. М. Семенова]. — М. : Дело : Акад. нар. хоз-ва при Правительстве Рос. Федерации, 2000.
4. *Экономическая история мира. Европа*. / [под общ. ред. М.В. Конотопова]. – 2-е изд. – М. : Изд.-торг. корпорация “Дашков и Ко”, 2006. – С. 636.
5. Маркс К. *Капитал. Т. 2.* / К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч. – 2-е изд. – Т. 24. – М. : Политиздат, 1961. – 648 с.
6. Кондратьев Н. Д. *Избранные сочинения*. – М. : Экономика, 1993. – С. 47.
7. Яковец Ю. В. *Циклы. Кризисы. Прогнозы*. – М. : Наука, 1999. – 448 с.
8. Меньшиков С. *Возврат конвергенции. Глобальный кризис – экономика и политика* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1237704480>.
9. *Економічна енциклопедія* : у 3 т. / редкол. : С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Вид. центр “Академія”, 2000. – Т. 1. – 864 с.